

CARTER DOKTRİNİ VE ABD DIŞ POLİTİKA ALGISINA ETKİLERİ

Carter Doctrine And Its Effects On Us Foreign Policy Perception

Bahriye TUR

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasi Tarih Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4712-0678>

ÖZET

Dış politika karar alıcıları, uluslararası arası meselelere dair yaklaşımlarını, belirli inanış ve misyonlar çerçevesinde oluştururlar. Doktrin adı verilen bu inanış ve misyonlar, özellikle ABD'nin, siyasi söylem olarak, Ortadoğu olarak adlandırılan bölge üzerinde oluşturduğu dış politika yaklaşımını, ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Carter doktrini, Soğuk Savaş'ın en sert yıllarında ABD'nin 39.Başkanı Jimmy Carter tarafından ABD'nin 1970'li yılların sonunda Ortadoğu'da gerçekleşen, uluslararası siyasi dengeleri değiştirecek olaylara yaklaşımını ortaya koyabilmek için hazırlanmıştır. İran Devrimi ve Sofyetlerin Afganistan'ı işgali gibi Ortadoğu'da gerçekleşen uluslararası meseleler, ABD'nin OPEC'in kurulması ile birlikte baş etmek zorunda kaldığı Petrol krizini daha da arttırmış, bundan dolayı ABD bölgeye olan müdahaleci yaklaşımını Carter doktrini ile birlikte daha askeri ve aktif bir duruma getirmiştir. Carter doktrini, ABD'nin, Sovyet yayılmacılığına karşı Nixon'ın barışçıl yaklaşımlarının terk edildiği ve yeniden Truman'ın Ortadoğu'ya yönelik müdahaleci tavrının ortaya koyulduğunun bildirgesidir. Carter doktrininde ABD'nin ortaya koyduğu, Ortadoğu'ya yönelik dış politika yaklaşımı günümüzde halen etkisini göstermektedir. Doktrin incelendiğinde günümüzde meydana gelen İran-ABD krizi, Terör meselesi ve ABD'nin Ortadoğu'da ki petrol bölgelerine müdahaleci tavrı daha net bir şekilde algılanabilir.

Anahtar Kelimeler: Carter, Doktrin, Ortadoğu, Petrol, ABD

ABSTRACT

Foreign policy decision makers form their approaches to international issues within the framework of certain beliefs and missions. These beliefs and missions, called doctrines, are especially important in terms of revealing the foreign policy approach of the USA on the region called the Middle East as political discourse. The Carter doctrine was prepared by Jimmy Carter, the 39th President of the United States in the toughest years of the Cold War, to demonstrate the US's approach to events in the Middle East that would change the international political balances in the late 1970s. International issues in the Middle East, such as the Iranian Revolution and the Soviet invasion of Afghanistan, have further increased the Oil crisis that the US had to cope with the establishment of the OPEC, so the US interventionist approach to the region was more military and active, along with the Carter doctrine. The Carter doctrine is the declaration that the peaceful approaches of the USA against Soviet expansionism have been abandoned and Truman's interventionist attitude towards the Middle East has been re-established. The foreign policy approach towards the Middle East, which the United States put forward in the Carter doctrine, is still showing its effect today. When the doctrine is examined, the Iran-USA crisis, the Terrorism issue and the interventionist attitude of the USA to the oil regions in the Middle East can be perceived more clearly.

Key Words: Carter, Doctrine, Midde East, Oil, USA

1. GİRİŞ

Siyasi doktrinler, hükümet politikalarına yön veren, belli bir inanış veya geçmiş deneyimlerin etkileri ile oluşmuş, beyan edilen, değerlerdir. Doktrinler, devletlerin özellikle farklı hükümetler dönemindeki dış politika yaklaşımlarının ortaya koyulmasında, oldukça önemlidir. ABD sahip olduğu uluslararası etki ve izmsel çıkarları doğrultusunda ve değiştirdiği dış politika hamleleri nedeniyle, doktrinleri, dikkatli bir şekilde incelenmesi gereken en önemli devlet olma konumundadır. ABD gerek kuruluşunda gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse günümüzde birçok dış politika hamlesinin alt yapısını, her başkanın seçiminin ardından kongreye sunduğu, doktrini ile ortaya koymuştur. ABD'li başkanların, kongreye sunduğu doktrinler, dönemin uluslararası meselelerinin ve ABD'nin bu meselelerde ki konumuna bağlı çıkarlarının,

etrafında şekillenmiş inançları içermektedir. ABD tarihinde bilinen ilk doktrin başkan George Washington'un veda mesajı sayılabilir. (Walter, 1994) ABD dış politikasına direk olarak yön veren ilk doktrin ise ABD'nin 5.Başkanı James Monroe'nun 1823 yılında Amerikan kongresine sunduğu doktrindir. Bu doktrinle birlikte ABD, kolonyal devlet olarak görülme istemediğini, Avrupalı devletlerin ABD'nin topraklarına müdahale etmemesi gerektiğini, ABD'nin de Avrupalı devletler arasındaki çatışmalarda müdahaleci ve taraf tutucu olmayacağını ortaya koymuştur. Kısacası ABD bu doktrinle birlikte dış politik açıdan kapalı bir devlet hüviyetine bürünmüştür. (McDougall, 1997) ABD Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Monroe Doktrini'nin belirlediği inançlar üzerinden dış politikasını yönlendirmiştir. Ancak ABD, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yeniden uluslararası meselelere direkt olarak dâhil olmaya başlamış, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından soğuk savaşın başlamasıyla birlikte uluslararası arenada başat konuma yükselmiştir. Bu tarihten itibaren ABD başkanlarının kongreye sundukları doktrinlerin içerikleri, genel olarak ABD'nin uluslararası arenada Sovyet yayılmacılığına karşı verdiği savaşa yönelik algıları içermektedir. (Walter, 1994) Başkan Truman, ortaya koyduğu doktrin ile Sovyet yayılmacılığına karşı Sovyetler civarındaki müttefik ülkelerin güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuş, ABD bu tarihten itibaren Türkiye ve Yunanistan gibi ülkeleri Sovyet tehdidine karşı korumuş ve bu ülkeleri Sovyetleri çevrelemek için kullanmıştır. 1953 yılında başkan Eisenhower'ın kongreye sunduğu doktrin ise Ortadoğu ülkelerini Sovyet yayılmacılığına karşı korumayı ve bu ülkeleri silahlı bir şekilde donatmayı içermektedir. (Armaoğlu, 1991) Nixon'ın başkan seçilmesi ile birlikte kongreye sunduğu doktrin ile ABD dış politika hamlelerinde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve ABD, Sovyet yayılmacılığına karşı yürüttüğü savaşı daha barışçıl yöntemler ve söylemler ile sürdürmeye çalışmıştır. (Arı, 1999) Ancak özellikle 1970 sonrası Ortadoğu'da gelişen yeni siyasal yapı, ABD'nin dış politika karakterini yeniden şekillendirmesine neden olmuştur. 1970'li yıllar Ortadoğu'da İran İslam Devrimi, Petrol krizi, Arap-İsrail savaşları ve Sovyetler'in Afganistan'ı işgali gibi pek çok önemli uluslararası meselenin meydana geldiği yıllar olma özelliği taşımaktadır. Bu problemlerin tavan yaptığı 1970'li yılların sonunda Jimmy Carter, ABD'nin 39.başkanı olarak seçilmiştir. Jimmy Carter, bütün bu sorunların çözümü için Nixon'ın barışçıl doktriner yaklaşımının etkisiz olacağını düşünerek, 23 Ocak 1980 tarihinde ABD senatosu ve kongrenin ortak oturumunda kendi doktrinini ortaya koymuştur. Carter doktrini genel olarak ABD'nin 1970 ve 1980 arasında karşılaştığı Basra Körfezi'nde artmaya başlayan Sovyet tehdidini ve ülkenin içinde bulunduğu petrol krizine yönelik çözüm önerilerini kapsar. (McDougall, 1997) Carter doktrini ABD'nin döneminde ve günümüzde Ortadoğu'ya yönelik geliştirdiği dış politika stratejilerini anlamamız açısından çok önemlidir. Ancak Carter doktrini Başkan Carter'ın başarısızlık olarak adlandırılan başkanlık döneminde ki iç ve dış politika olguları yüzünden, geri planda kalmıştır. 1981'de ABD halkının oy vermeyerek cezalandırdığı Başkan Jimmy Carter'ı, akademik camia da cezalandırmış ve hem başkan Carter'ı hemde ortaya koyduğu doktrini dikkate değer bir araştırma konusu olarak görmemiştir. Bu çalışmamızda Türkiye'de incelenme fırsatı bulamamış Carter doktrinini incelemesini, doktrin içeriği ile dönemin önemli meselelerini sentezleyerek yapmaya çalıştık. Çalışmamız, geri planda kalmış ancak ABD'nin özellikle Ortadoğuya yönelik dış politika yaklaşımlarını açık bir şekilde ortaya koyan Carter doktrinine dikkat çekerek, siyasi tarih alanında daha detaylı incelenmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

2. CARTER DOKTRİ'NİN ANALİZİ

Carter doktrini Başkan Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski tarafından Truman doktrini ilham alınarak yazılmıştır. Doktrin ile birlikte ABD Nixon'un barışçıl söylemlerinden uzaklaşarak, Truman'ın çevreleme politikasında uyguladığı askeri caydırıcılık yöntemlerine dönüş yapmaya başlamıştır. (Samuels, 2014)

Doktrin temel olarak Basra Körfezi'nde ki Sovyet tehdidini, ABD'nin OPEC üyelerine olan petrol bağımlılığından kaynaklanan ekonomik sorunları ve İran Devrimi sonrası gerçekleşen rehine krizini konu başlıkları olarak belirlemiştir. Doktrin 1980'li yılların başlarını bir dönüm noktası olarak görmüş ve bu üç olayın birbirinden ayrı olmayan, nedenleri ve sonuçları bakımından bağlantılı meseleler olduğunu ortaya koymuştur.

2.1. İran Devrimi ve Rehine Krizi

1979 yılında gerçekleşen İran devriminin ardından ülkeden kaçan Şah Rıza Pehlevi'yi ülkesine kabul edip, tedavi olması için fırsat sağlayan ABD, 1979 yılında İranlı bir grup öğrencinin ABD'nin Tahran büyükelçiliğini basarak, 52 Amerikalıyı rehin alma eylemi ile karşı karşıya kalmıştır. Yeni kurulan devrim rejiminin, eylemci gurubu desteklemesi ile sorun ABD ve İran arasındaki bir meseleye dönüşmüştür. İran

Rehine krizinin gerçekeştiği günlerde başkan Jimmy Carter, başkanlığının ikinci yılında bulunmaktadır. Başkan Carter, doktrinini yayınladığı günlerde rehine krizi halen devam etmektedir.

Jimmy Carter doktrinini başında İran'da ki rehine krizinden bahsetmiş ve rehin alan gurubu dolaylı olarak da yeni rejimi terörist olarak ilan etmiştir. İran'da kurulan yeni rejimin Sovyet gücüne yakınlaşmasını tehdit olarak algılamış ve İran'a uyarılarda bulunmuştur. Konu hakkında yumuşak ve barışçıl söylemlerde bulunsa da rehinelere zarar görme ihtimali konusunda tehdit edici cümleler kullanmıştır. Ayrıca doktrin konu hakkında İran devrimini ülkeye özgü bir olay olarak görmeyip, devrimin diğer komşu ve Müslüman ülkeler üzerinde de siyasi ve sosyal etkilerinin olacağını belirtmiştir. Doktrin İran'ın yeni rejimine uyarılarda bulunmuş ve asıl tehdidin ABD değil, Afganistan'da faal durumda olan Sovyet güçleri olduğunu belirtmiştir. (Office of the Historian, 1980) Buradan yola çıkarak ABD'nin eski müttefiki olan İran'a bakış açısının rejim değişikliği ve rehine krizi sonrası değiştiğini görüyoruz. Bu değişimin temel sebebi İran'da İslami bir devlet kurma girişimlerinin, İran Körfezi'ndeki petrol sevkiyatını riske sokabileceği kaygısıdır. ABD yıllardır batı yanlısı olduğu için Şah rejimini askeri olarak desteklemiş ve güçlendirmiştir. Körfezde ABD'nin düşmanı olan böyle bir askeri gücün tehdit olacağı düşünülmüştür. Düşmanlığın sebeplerinden biri ise ABD'nin İsrail yanlısı tutumudur. Carter'ın İsrail'e karşı olumlu yaklaşımını doktrin metninde de açıkça görülmektedir. Yeni rejim İsrail'i en büyük düşman olarak ilan ettiği için bu durum ABD'ye karşı tutumunu şekillendirmiştir. Carter'ın aracılık yaptığı İsrail ve Mısır arasında ki savaşı bitiren Camp David Anlaşması, ABD'ye bölgede Mısır gibi bir müttefik kazandırırken rejim sonrası İran gibi önemli bir müttefiki kaybetmesine sebep olmuştur. (Oran, 2013)

Ayrıca ABD, yeni rejimi Sovyet yanlısı görmekle birlikte Ortadoğu'da ki büyük bir gücü yeniden kazanabilmek ve yanına çekebilmek adına yumuşak söylemlerde bulunmuş ve olayın barışçıl yöntemlerle çözülmesini istemiştir. Doktrinde direk olarak rejimin değil, olayı gerçekleştiren gurubun suçlu bulunması ve İran'ın ABD'ye yönelik tutumunun altında Sovyet baskısının aranması, ABD'nin direk olarak rejimi suçlamaktan kaçındığını göstermektedir. Ancak doktrin içerisinde öyle bir cümle var ki ABD'nin İran'a bakış açısını açık olarak belirtmektedir. Bu cümlede ABD'nin tartışmasız bir şekilde İran ile kavga içinde olduğu belirtilmiştir. Carter doktrinini, ABD'nin günümüz İran politikasının belirlenmesinde temel teşkil etmektedir. ABD her geçen dönem doktrinde belirtilen İran politikasını sertleştirmiştir. Bu durum İran'ı Sovyetler Birliği'ne daha fazla yakınlaştırmıştır. Ayrıca ABD Ortadoğu'da ki en yakın müttefikini kaybetmesinin ardından bölgede yeni müttefik arayışına girmiş ve Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştır. Bu durum hem Ortadoğu'da Türkiye'nin konumunu ve hem de ABD-Türkiye ilişkilerinin seyrini değiştirmiştir. ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı haşhaş ambargosunun kırılması konusunda ve Kıbrıs Meselesi'nde ABD'nin tutumunun yumuşamasında önemli rol oynamıştır. (Armaoğlu, 1991)

2.2. Basra Körfezi ve Sovyetler'in Afganistan'ı İşgali

Carter Doktrinini çoğunluğunu oluşturan mesele ise 1979 yılında Sovyetlerin Afganistan'ı işgalidir. Aslına bakılacak olursa Soğuk Savaş dönemi ve sonrası yayımlanan doktrinlerin, genelde temelinde Sovyet Rusya ve komünizm yayılmacılığına karşı alınacak önlemler ve bulunulan durumun analizi temel içeriği oluşturmaktadır. Sovyet ve kominizm yayılmacılığı, Truman Doktrinini ile Türkiye ve Yunanistan; Einshower doktrinini ile Ortadoğu bölgelerine askeri ve ekonomik destek sağlanarak engellenmeye çalışılmış, Nixon Doktrinini ile ise uygulanamamış olsa da Sovyetlere karşı barış söylemleri içeren bir dış politika hedefi belirlenmiştir. (Walter, 1994)

Carter Doktrininde yer alan bu sefer ki Sovyet tehdidi altında ki bölge ise Basra Körfezi'dir. Doktrin'de de belirtildiği gibi Körfez, dünya petrol akışının üçte ikisinin sağlandığı önemli bir bölgedir. ABD Basra Körfezi'nden gelen bu petrole bağımlı bir enerji kullanımına sahiptir. ABD için bölgede kritik gördüğü iki ülke vardı. Bunlardan biri bölgede askeri açıdan güçlü konumda olan İran, diğeri ise önemli petrol rezervlerine sahip olan Suudi Arabistan'dı. Suudi Arabistan'ı kendi hâkimiyetinde ayakta kalması gereken bir ülke olarak gören ABD, her türlü desteği vermiştir. İran'a ise bölgenin güvenliğini sağlaması ve bölgede oluşacak Sovyet yayılmacılığına karşı güçlü bir ordu kurması için önemli destekler sağlamıştır. Ancak İran'da meydana gelen rejim değişikliği sonrası kendi eli ile oluşturduğu bu güç, ABD'nin çıkarlarını tehlikeye sokacak bir noktaya gelmiş ve Sovyet yanlısı bir tutum izlemiştir. ABD için dönüm noktası ise Sovyetlerin Afganistan'ı işgali olmuştur. (Dalgıç, 2002) Doktrin'de Sovyet Rusya güçleri işgalcilikle suçlanmış ve masum Afganistan halkının mağduriyetinden bahsedilmiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini Basra Körfez bölgesine tehdit olarak gören Carter, Sovyet tehlikesinin bu işgal sonrasında Körfez'in en önemli bölgesi olan Hürmüz Boğazı'na iyice yaklaştığını belirtmiştir. Bölgenin petrol rezervi ve

taşımacılığı için önemini vurgulayan Carter, böyle stratejik bir noktanın ne pahasına olursa olsun korunması gerektiğinden bahsetmiştir. Ve konu hakkında ki kararlılığını şu sözlerle belirtmiştir: *“Durumumuzu tam olarak açıklığa kavuşturulmuş: Basra Körfezi bölgesinin kontrolünü ele geçirmek için herhangi bir dış kuvvetin teşebbüsü, Amerika Birleşik Devletleri'nin hayati çıkarları üzerine bir saldırı olarak görülecektir ve böyle bir saldırı, askeri güç dahil, gerekli herhangi bir yolla engellenecektir.”* Görüldüğü üzere ABD savaş durumunu göze alacak kadar bölgeye önem vermektedir. 1973'te başlayan OPEC üyelerinin petrol ambargosunun sıkıntısını çekmiş ve petrol rezervlerinin yetersizliğinin farkında olan ABD için bölgenin önemli olması gayet normal bir durumdur. Günümüz dünyasının gereklerinin farkına varan ABD, elinde bulundurduğu petrolün hem kendisine hem de Avrupa'ya yetmeyeceğinin bilincinde olarak bu bölgeyi, her zaman kontrolünde ve güvenli tutmak istemiştir. (Office of the Historian, 1980)

Afganistan'da devam eden Sovyet işgalinin oluşturduğu tehdidi bu şekilde ortaya koyan Carter, hemen devamında bu tehdide karşı alınması gereken önlemleri kongreye açıklamış ve destek istemiştir. İlk olarak ABD'nin bölgede ki askeri gücünü arttırmak için savunma bütçesinde yüzde 5'lik bir artış isteyen Carter, hemen ardından Kongre'ye ABD ordusunun kahramanlıklarını ve fedakârlıklarını anlatarak destek bulmaya çalışmıştır. Bu istemin karşılık bulması ile ABD, Basra Körfezi'nde Acil Müdahale Görev Gücünü (bugünkü Amerikan Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nın (CENTCOM) ilk şekli) kurmuştur. (Arı, 1999) Carter Sovyet tehdidine karşı Avrupa, müttefiki İslam ülkelerinden ve Uzak doğuda ki dostlarından destek istemeyi de ihmal etmemiştir. Bunu yaparken öncesinde ABD'nin Sovyet tehdidine karşı her zaman kalkan görevi gördüğünü de hatırlatmış ve bir nevi ahde vefa beklemiştir. Avrupa'ya Sovyetlerin Berlin kuşatmasını ve Varşova Paktı'nın Avrupa'ya ilerleyen tehdidini hatırlatan Carter, ABD'nin bu dönemlerde görevini yerine getirerek Sovyet tehdidine karşı durduğunu vurgulamıştır. Ayrıca ABD'nin, Kore'de ve Ortadoğu'da Sovyet yayılmacılığının önlenmesi için birçok konuda öncülük ettiğini de belirtmiştir. Son olarak nükleer silahlar konusunu açan Carter, Küba Krizi'nin ABD'nin sayesinde aşıldığını iddia etmiş ve nükleer silahlanmanın durması konusunda birçok anlaşmada öncülük ettiğini söylemiştir. Carter'ın bütün çabası Ortadoğu'da, Uzakdoğu'da ve Avrupa'da Sovyet yayılmacılığına karşı müttefik temin etme noktasında olmuştur. Bu anlamda Mısır ve Suudi Arabistan gibi kazanımları olsa da İran gibi büyük bir kaybı olmuştur. (Samuels, 2014)

Diğer bir önlem olarak Carter işgal altında ki Afganistan halkını masum ve dindar insanlar olarak belirtmiş ve özgürlükleri için ABD'nin elinden geleni yapacağını ortaya koymuştur. Bu söylem doktrin içerisinde geçen diğer barış ve özgürlük söylemleri gibi boş bir anlam ifade etmez. Çünkü ABD sonra ki dönemde Rus işgaline karşı duran Afganistan'da ki direniş güçlerine silah ve para yardımıyla bulunmuş ve ülkede Sovyetlere karşı oluşan direnişin güçlenmesini sağlamıştır. Direniş başarılı olmuş ve 1989 yılında Sovyetler Afganistan'dan arkasında yerle bir olmuş bir ülke bırakarak çekilmiştir. Çekilmeden sadece dört yıl sonra komünizm bloğu çökmüş ve Sovyet tehdidi azalmıştır. Ancak ABD'nin destek olduğu direnişçilerin bir kısmı ABD'nin ve Sovyetlerin bıraktığı silahlar ile 1988 yılında El- Kaide'yi kurmuştur. Afganistan'da ortaya çıkan bu yeni tehdit özellikle 20.yy'ın sonu ve 21.yy'ın başında ABD için bölge için yeni bir politikanın sebebini oluşturacaktır. (Office of the Historian, 1980)

Carter alınacak önlemleri doktrinin devamında şu şekilde sıralamıştır. İlk olarak ABD'nin Rusya'ya ticari ambargo uygulayacağını belirtmiş, yukarıda belirttiği sebeplerden dolayı yeniden ahde vefa isteyerek müttefiki ve diğer dünya ülkelerinden de bu ambargoya katılmalarını istemiştir. Ancak Carter'ın ileri teknoloji ürünleri ve tarımsal ürünlerini ayrı tutarak bu ambargoyu sınırlandırması, ABD'nin Sovyetler ile ilişkilerini tamamen kesmek istemediğini de göstermiştir. ABD ambargo uygulayarak Sovyetleri güçsüzleştirmek değil, yalnızca karşısında bir blok oluşturmak niyetindeydi. İkinci olarak Sovyet tehdidine karşı NATO üyesi ülkelerle birlikte uzun menzilli füze sistemleri geliştirileceğinden bahseden Carter, NATO'yu ve üye ülkeleri, Afganistan konusunda aktif bir siyasete çekmeye çalışmıştır. Konuya Doktrin'in ilerleyen bölümlerinde yer verse de Carter'ın Pakistan'a ayrı bir bölüm ayırması nihayetinde Sovyet yayılmacılığı ve tehdidi ile ilgilidir. Afganistan işgalinin başarılı olması durumunda Sovyetlerin Körfezi kontrol edebilmek için Pakistan'a ilerleyeceğini düşünen Carter, doktrin içerisinde bu düşüncesini açıkça belirtmese de olası bir saldırıya karşı ABD'nin Pakistan'ın hem askeri hem de ekonomik olarak yanında olacağını belirtmiştir. *“Amerika Birleşik Devletleri, Pakistan'a herhangi bir dış saldırganlığa karşı direnmesinde yardımcı olmak için kendi yasalarımızla uyumlu bir şekilde harekete geçecektir. Ve ben de bu anlaşmayı onaylamak için Kongre'den destek istiyorum. Pakistan için ek askeri ve ekonomik yardımlar sağlamak için diğer ulusların liderleriyle birlikte çalışıyorum.”* Kongre'den askeri harcamaların

arttırılması konusunda destek isterken, askerin kahramanlığından bahsederek etkilemeye çalışan Carter, Pakistan'a yönelik askeri yardımların arttırılması konusunda destek isterken herhangi bir çabaya girmedir. Çünkü bu isteğin Sovyet yayılmacılığına karşı Pakistan'ı savunmak olduğu açık açık ifade edilmese de görülebilen bir durumdur. Öyle ki Sovyetlere karşı tutumun gerekçeleri de doktrinin pek çok yerinde ısrarla ve ayrıntılı olarak belirtilmiştir. (Office of the Historian, 1980)

Carter doktrini, ABD'nin hayati çıkar alanı olarak tanımladığı Basra Körfezi bölgesinde dost ve müttefik ülkelerin savunulması için daha fazla sorumluluk alacağını ve bu doğrultuda askeri harcamaları arttıracığını göstermiştir. Sovyet yayılmacılığına karşı güçlü ve net bir tepkinin koyulduğu doktrin, Carter döneminde başarıya ulaşmasa da sonra ki dönemlerde Sovyet Rusya'nın yıkılması ile bu başarıya temel oluşturduğu söylenebilir.

2.3. Petrol Krizi

Doktrin'de belirtilen üçüncü temel mesele ise ABD'nin içinde bulunduğu petrol krizidir. Petrol ihraç eden Arap ülkelerinin oluşturduğu OPEC'in kurulması ile birlikte birlik üyeleri petrol kaynaklarını millileştirme kararı almış ve petrol fiyatlarını arttırmıştır. ABD'nin Araplar ve İsrail arasında geçen Yom Kippur savaşında İsrail'e destek vermesi, birlik üyesi ülkeleri kızdırdı. OPEC üyesi ülkeler 1973 yılından itibaren ABD'ye petrol ambargosu uygulamaya Avrupa'ya ise yüksek fiyatlı petrol satmaya başladılar. (Stephens, 2008) ABD gibi gelişmiş bir ülke için büyük önemi olan petrolün olmayışı ülkede pek çok zorluğu ve ekonomik sıkıntıları beraberinde getirdi. Ülkede petrol sıkıntısı hat safhaya ulaştı, ülkeye ulaşan petrolün fiyatı ise kriz öncesinin yaklaşık 5 katıydı. Carter'ın iktidara gelmesi ile birlikte özellikle OPEC'in başını çeken ülkelerden olan Mısır ile İsrail arasında ABD'nin daha doğrusu başkan Carter'ın girişimleri ile Camp David anlaşması imzalandı. Ve savaş sona erdi. Bu anlaşmadan sonra petrol sıkıntısı belli bir süre aşılsa da İran devriminin gerçekleşmesi ile petrol krizi yeniden patlak verdi. (Göksu, 1976)

Doktrin içerisinde petrol krizine özellikle yer verilerek bugüne kadar yapılanlar ve bundan sonra yapılması gerekenler belirtilmiştir. Ortadoğu'da petrol ihraç eden İslam ülkeleri ile ilişkilerin iyi tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak Carter'ın petrol stratejisi genel olarak kısıtlamalara ve alternatif enerji kaynaklarına yöneliktir. Doktrin içerisinde bugüne kadar yapılan tasarruftan bahseden Carter, bundan sonra ki dönemde de valilere verilecek emirle tasarrufun destekleneceğini belirtti. Ayrıca alternatif enerji kaynaklarının üretimi ve kullanımı konusunda da açıklama yapan Carter, güneş enerjisi, kömür gibi fosil yakıtlar ve geleceğin enerjisi olarak gördüğü sentetik yakıtlar hakkında kongreye bilgi vermiştir. Gerçekten de ABD'de 1970 ve 1985 arası döneme bakıldığında hız limitlerinin düşürülmesi, alternatif yakıtlar ile çalışan araçların üretimi, toplu taşıma araçlarının önem kazanması gibi uygulamaları net bir şekilde görebiliyoruz. Petrol krizi bir yandan ABD'yi zor duruma sokarken bir yandan da ABD'de zorunlu olarak alternatif enerji kaynağı arayışının hızlanmasını sağlamıştır. Günümüz açısından bakıldığında ABD'nin petrol bölgelerinde kurmak istediği hâkimiyetin ve petrol üretiminin millileştirilmesine karşı bir tutum izlemesinin temelleri bu yıllarda edindiği derslerden gelmektedir. Bu yüzden ABD Ortadoğu petrolünün şirketler tarafından işlenip pazarlanmasını her zaman desteklemiş bununla da kalmayıp şirketlerin özgürce çalışabileceği uygun ortamı da tahsis etmeye çalışmıştır. (Sevim, 2006)

Doktrinde de belirtildiği gibi İran devrimi, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve petrol krizi birbiri ile çok yakından ilişkili konulardır. Carter bu konuya dikkat çekmiş ve bu sorunların üzerine beraber gidilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu üç temel sorunun da ABD'nin petrol sıkıntısına ve Sovyet yayılmacılığına hizmet ettiği Carter'ın da doktrinde belirttiği bir gerçektir. Günümüzde ise Sovyetlerin yıkılması ile birlikte ABD için kominizm tehlikesi bitmiş, petrolün şirketlere devredilmesi ile petrol sıkıntısı atlatılmıştır. Ancak İran ile olan ilişkiler bakımından ABD herhangi bir yol alamamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki günümüzde ABD'nin, Ortadoğu politikasına bakıldığında ülke liderlerinin hala aynı dış politika kaygılarını taşıdığı ortadadır. Bu sebepten ABD, Ortadoğu'da ki hâkimiyetini daha fazla güçlendirmek için politikalar yürütmektedir.

2.4. Diğer Meseleler

Doktrin bu üç önemli konu dışında ABD istihbaratının güçlendirilmesi, İsrail ile olan yakın ilişkilerin vurgulanması, petrol krizinden kaynaklanan enflasyona karşı bir takım tedbirlerin alınması, ülke genelinde enerji tasarrufuna gidilmesi, ülkede var olan işsizlik sorununun giderilmesi, dış açığın kapatılması ve federal bütçenin dengelenmesi gibi ekonomik vizyonları da içermekteydi. 1980'leri bu sıkıntıların giderilmesi için bir fırsat olarak gören Carter, kongrenin desteğini istiyordu. Doktrin bir bakıma 1970 ve

1980 arası ABD ekonomisinin bulunduğu kötü durumun özetini yapmış oluyordu. Carter başta belirtilen üç temel sorunun çözülmesi ve ülke içinde tasarrufun sağlanması ile birlikte belirtilen zorlukların aşılanacağını düşünüyordu. (Office of the Historian, 1980)

ABD başkanı Carter doktrinin geri kalanında sık sık ABD ulusunun üstünlüğüne vurgu yapmış ve ulusun bu dönemde birlikte hareket etmesinin öneminden bahsetmiştir. ABD'nin dünya üzerindeki barışı sağlama çabalarına, Mısır ile İsrail arasındaki arabuluculuğunu göstererek vurgu yapan Carter, ABD'nin dünya barışının sağlanmasında öncü bir lider olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca dikta yönetimle yönetilen ülkelere demokrasinin gelmesi için çaba sarf ettiklerini ve edeceklerini vurgulayan Carter, bunun için sosyolojik ve siyasi çalışmalara ağırlık verileceğini belirtmiştir. Dünyadaki barışın ABD'de refahı sağlayacağını, ABD'de ki refahın ise dünya barışına katkı sağlayacağını belirten Carter, başkanlık dönemi ve sonrası yaptığı bu yönde ki çalışmaları sayesinde 2002 yılında Nobel Barış Ödülü'nü almıştır.

3. JIMMY CARTER DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA VE ULUSLARARASI MESELELER

Jimmy Carter dönemi ABD dış politikası yukarıda belirttiğimiz Carter doktrinin etrafında şekillenmiştir. Temel sorunlar Petrol Krizi, İran Devrimi ve rehine krizi ve Sovyetler'in Basra Körfezi'ne yayılmak için Afganistan'ı işgal etmesi olmuştur. Başkan Carter bu sorunların çözümünde iki ayrı dönemde iki farklı yöntem izlemiştir. 1977-1980 arası dönem barışçıl politikalar, 1980 sonrası dönem ise daha askeri çözüme dayalı politikalar izlemiştir. Bu politika değişikliğinin temel sebeplerinden biri de dış politika ekibinin tutumudur.

Jimmy Carter'ın dış politika anlayışına etki eden üç önemli isim vardır. İlk olarak Carter'ın başkanlığının ilk günlerinde istifa eden özellikle yaptığı mekik diplomasisi ile Mısır ile İsrail arasında ki savaşı bitiren Camp David anlaşmasının imzalanmasında etkili olan ABD tarihinin önemli dış politikacılarından Henry Kissenger'dır. Henry Kissenger başkan Richard Nixon ve Gerald Ford'un başkanlığı döneminde ulusal güvenlik danışmanlığı yapmış ancak Carter'ın başkan seçilmesi ile birlikte istifa etmiştir. (Armaoğlu, 1991)

İkinci önemli isim ise Jimmy Carter'ın dış işleri bakanı olarak kabine de görev verdiği, Cyrus Roberts Vance'di. Cyrus Vance dış işleri bakanlığı yaptığı dönemde demokrat bir çizgi izleyerek insan hakları ve barışı ön planda tutmaya çalıştı. Bu bağlamda Sovyetler ile ABD arasında ki yumuşama dönemini devam ettirmeye çalıştı. Ayrıca nükleer silahlanmanın kontrol altına alınması ile ilgili Salt II anlaşmasının imzalanması için çaba sarf etti. Ayrıca Cyrus Vance döneminde Panama kanalının kontrolünün Panamaya verilmesi ile ilgili müzakereler yapılmaya başlandı. Carter ile Vance'ın yollarını ayıran olay ise İran rehine krizi oldu. Vance 1979-80 döneminde İran'daki esir ABD diplomatlarının serbest bırakılması için gayretle çalıştı ancak Vance, Carter'ın başarısız olan abortus kurtarma misyonuna muhalif olduğu için 1980 yılında görevinden istifa etti. Vance'ın istifası ile birlikte ABD dış politikası Carter Doktrini ile tanıştı. Doktrin Vance'ın barışçıl söylemlerinin aksine askeri müdahaleler içeriyordu. Bu da Carter'ın bundan sonra ki dış politika tutumunun değiştiğinin bir göstergesiydi. (McDougall, 1997)

1980 yılından sonra Carter'ın dış politikasını belirleyen üçüncü bir isim kabineye dâhil oldu. Bu isim Carter Doktrini'ni kaleme alan Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'yd. Zbigniew Carter'a İran krizi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sırasında danışmanlık etmiştir. (Armaoğlu, 1991) Jimmy Carter başkanlığı Gerald Ford'dan devraldığı zaman ABD, petrol krizi ve Arap-İsrail savaşı gibi önemli dış meseleler ile uğraşıyordu. Sonra ki dönemde bu meselelere İran rehine krizi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali gibi önemli sorunlarda eklendi. Carter bütün bu meselelere çözüm bulmak için girişimlerde bulundu ancak tecrübesiz bir başkan olduğu için çoğu meselenin çözümünde başarısız oldu. Dış politika konularında karar verirken kendi fikirlerinden çok danışmanlarının fikirlerini sahaya yansıttı. Bu bölümde Jimmy Carter döneminde yaşanan ve ABD'ye etkileri olan uluslararası meseleler ayrı başlıklar altında incelenecektir.

3.1. İran Devrimi Ve Rehine Krizi

İran ile ABD ilişkileri 20.yy'ın başında günümüzden çok farklı bir noktadaydı. İran, ABD ve Avrupa'nın Ortadoğu topraklarında ki en yakın müttefiki konumundaydı. Şah dönemi ABD-İran ilişkilerini kısaca özetleyecek olursak, ABD'nin İran'a ciddi bir desteğinin olduğunu görürüz; askeri yardımlar, silahlandırma desteği, ekonomik yardımlar, ülkede ki yüksek düzeyde ABD kökenli yatırımlar vb. Buna karşılık ABD'nin İran'dan beklentisi ise kuzeyde ki Sovyet tehdidine karşı Ortadoğu ile arasında tampon oluşturması ve Basra Körfezi'nde ki petrolün güvenliğini sağlamasıydı. Bunun tek istisnası Musaddık dönemi olarak verilebilir. İran, devrimden önce ilk ambargoyla Muhammed Musaddık'ın başbakanlığı döneminde (1951-1953) tanıştı. "Petrolün millileştirilmesi" politikasını güden Musaddık, İngilizlerin İran

petrolü üzerindeki kontrolünü sona erdirmişti. Bunun sonucunda da İran, kendi petrolünü dünya pazarına ihraç etme konusunda İngiltere'nin ambargolarıyla karşılaştı. Bu durum yalnızca İngiltere'yi değil, İngiliz petrol şirketleriyle iyi ilişkileri olan ABD'yi de rahatsız etmiştir. Daha sonra ki yıllar OPEC'in faaliyetleri neticesinde ABD ve Avrupa'nın rahatsızlanması konusunda haklı olduklarını gösterecektir. Musaddık'ın ABD destekli Ajax Operasyonu adı verilen askeri darbeye devrilmesiyle de ambargolar kaldırıldı. Muhammed Rıza Pehlevi ülkeye döndü.

Muhammed Rıza Pehlevi yönünü batıya dönmüş bir tutum izledi. Ve darbe sonrası İran petrolünün kontrolünü İngiltere'ye bıraktı. Böylece daha sonra şahın devrilip, İslam Devrimi'nin gerçekleşmesine çanak tutan "şah antipatisi" başladı. Ajax operasyonu sonunda İngiltere, İran petrollerinden elde ettiği gelirin %40'ını Amerika ile paylaşmak zorunda kaldı. Ama millileştirmeye göre her şekilde %60 kardaydı. Şahın ülkenin iplerini İngiltere ve ABD'ye bırakması muhalif kesim tarafından tepki ile karşılandı. Pehlevi döneminde kadınların sosyal özgürlükleri genişletildi, kadın ve gayrimüslimlere seçme ve seçilme hakkı verildi, dinsel vakıfların mülklerine el konulmasının önü açıldı. Humeyni ilk defa gündeme bu reformlara karşı çıkması ile geldi. Sıkı bir muhalif olan Humeyni 1 yıl sonra Türkiye'ye sürgün edildi. Bunun üzerine hükümet karşıtı hareketler patlak vermeye başladı. (Hallalı, 2014)

1979 yılında Şah'a karşı muhalif hareketler Humeyni'nin sürgünden gönderdiği propaganda içeren kasetlerle doruk noktaya ulaştı. Jimmy Carter 1977'de ABD Başkanı oldu. Carter'ın 1979'da Şah Pehlevi'ye yaptığı yeni yıl ziyaretinden bir hafta sonra Tahran sokakları Şah'a karşı ayaklananlarla dolduruldu. Şubat ayına gelindiğinde ülke de İran İslam Devrimi gerçekleşti. Humeyni ülkeye dönerek ülkenin başına geçti. Halkın Şah'a karşı olan muhalif bakış açısı Humeyni'nin başa geçmesine sebep olmuştur. Devrime baktığımızda bunun İslami bir kalkışmadan çok, Şah rejimine karşı topyekün bir mücadele olduğu görülür. Devrim destekçisi gruplar içerisinde ılımlı İslamcılardan liberallere, aşırı İslamcılardan komünistlere kadar birçok grup vardı. Fakat Humeyni'nin de yeteneği ile birlikte, devrim sonrası yönetimi ele geçiren taraf radikal İslamcılar olmuştur. Devrimin hemen ardından İran, büyük şeytan olarak gördüğü ABD ve İsrail ile ilişkilerini kesti. Bütün anlaşmaları fes etti. Bu gelişmelerin üzerine ABD, İran'a bütün yardımları durdurdu ve İran'a ait bütün hesapları dondurdu. Ve İngiltere'de dâhil olmak üzere Avrupa devletleri ile birlikte İran'a ambargo uygulamaya başladı. (Arı, 1999)

Aynı yıl içerisinde bir gurup radikal İslamcı genç Tahran'da ki ABD büyükelçiliğini basarak 52 görevliyi rehin aldı. Eyleme sebep olarak eski Şah Pehlevi'nin ABD'de tedavi görmesini, İran devletinin hesaplarının dondurulmasını ve uygulanan ambargoları gösterdiler. Rejim ise arka plandan da olsa eylemcilere destek veriyordu. Böyle bir olay dünya da çok büyük ses getirdi. ABD devletine açıkça bir kafa tutma ve karşı duruş söz konusuydu. Üstelik bunu bir gurup öğrenci yapmaktaydı. Başkan Carter olayın hemen ardından barışçıl söylemler ile orta yolu bulmaya çalıştı. Ancak eylemciler emellerinden vazgeçmedi. Bunun üzerine başkan Carter İran üzerine uygulan ambargoları arttırdı. İran'ı dışarıya kapalı bir hale getirdi. Ancak bu durumda bir netice vermedi. ABD halkının ülke içinde ki huzursuzluğ artması üzerine Carter, dışişleri bakanı Cyrus Roberts Vance'ın itirazına rağmen askeri bir operasyon ile rehinelere kurtarmayı planladı. 1980 yılında Nisan ayının sonlarına doğru ABD, rehinelere kurtarmak üzere operasyon yapılmasına karar verdi. 24 Nisanı 25 Nisana bağlayan gece Tebes Çölüne askeri çıkarma yapıldı. ABD yönetimi bu harekâtın devrim yandaşları için bir mesaj olabileceğini düşünüyordu. Fars körfezinde bulunan ABD güçleri de bu çıkarmayı tam kapasite desteklemeye hazır durumdaydılar. Fakat tüm bu hazırlıklara rağmen ABD'nin rehinelere kurtarma operasyonu tam bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. ABD'nin bu başarısız operasyonu ABD'nin saygınlığına zarar vermiştir. Bu operasyonun başarısız olması operasyona itiraz eden dış işleri bakanı Cyrus Roberts Vance'ın istifasına sebep olmuştur. (Armaoğlu, 1991)

Rehine krizi tam olarak 444 gün sürmüş ancak başkan Carter rehinelere kurtarılmasını sağlayamamıştır. Carter'ın başkanlığı kaybetmesinde çok büyük etkisi olan rehine krizi, Carter'ın başkanlığının son günlerinde Şah Pehlevi'nin ölmesi, İran-İrak savaşının patlak vermesi ve Amerika'nın İran'ın dondurduğu mal varlığını serbest bırakacağı üzerine yaptığı açıklamalardan dolayı rehine krizi çözüme kavuşmaya başlamıştır. Carter Reagan'a koltuğu bıraktığı gün son konuşmasını yaparken mutlu haberi ABD halkına vermek istemiş ancak konuşmasını uzun tutmasına rağmen beklediği haber bir türlü gelmemiştir. Carter'ın ardından kürsüye çıkan yeni başkan Reagan'ın ise halka ilk müjdesi rehinelere kurtarıldığı haberi olmuştur. Reagan'ın İran rejimi ile ilişkileri hem rehinelere serbest bırakılmasını hem de zamanının Reagan'a göre ayarlanmasını sağlamıştır. (Hallalı, 2014)

İran Devrimi sonrası ABD-İran ilişkileri hiçbir zaman eskisi gibi olmamıştır. ABD günümüze kadar dönem dönem değişse de İran'a ambargo uygulamaya devam etmiştir. Sonra ki dönem de bu ambargoların sebepleri arasında İran'ın nükleer çalışmaları da katılmıştır. İran Devrimi sonrası ABD'nin İran'a karşı tutumu ve İsrail'e açık destek vermesi, rejimi Sovyetlere yakınlaştırmıştır. İslam devrimi ile birlikte ABD'nin önemli bir kalesini kaybetmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Soğuk Savaş hedeflerini ve bu savaştaki konumunu tahrip edici olmuştur. İran devrimi Ortadoğu'daki dinamikleri büyük ölçü de değiştirmiştir. Devrim sonrası dönem sadece İran dış politikası için değil aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu politikası için de önemli olmuştur. 1979 yılında meydana gelen devrim, İran'ın sadece monarşi geleneğini değil aynı zamanda iç ve dış politikalarını da değiştirmiştir. Devrim öncesi, bölgede Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük müttefiklerinden olan İran, 1979 sonrası tam karşıt bir konuma yerleşmiştir. İran devrimi ABD için iki sorun oluşturdu. Birisi Körfez'deki Arap ülkelerinde benzer sosyal ve politik karışıklık tehdidiydi. Diğeri, Körfez boyunca doğrudan İran saldırıları yapma olasılığıydı. (Kenneth, 2000)

Ortadoğu'da önemli bir müttefikini kaybeden ABD yeni müttefik arayışına girmiş ve ilk olarak Camp David Anlaşması ile yanına çektiği Mısır'ı güçlendirmeye başlamıştır. İkinci olarak araları o dönem haşhaş ambargosu ve Kıbrıs meselesinden dolayı bozuk olan ambargo uyguladığı eski bir dosta, Türkiye'ye, yüzünü dönmüştür. Türkiye ile arasını düzeltmek isteyen ABD ambargonun kaldırılması ve ilişkilerin düzeltilmesi için adımlar atmaya başlamıştır. (Kenneth, 2000)

İran Devrimi ve rehine krizi başkan Carter'ın döneminde gerçekleşmiş en önemli olaylardan biridir. Carter'ın rehine krizinde ki başarısızlığı ve İran Devrimi'ne giden sürece katkı sağlaması halk tarafından büyük tepki ile karşılandı. Bu mesele Carter'ın başarısız dış politika hamlelerinden en büyüğüydü. Olay sonrası hem ABD ulusunun üyesi olan 52 kişinin hayatı tehlikeye girmiş hem de yapılan başarısız operasyonla ABD ordusunun itibarı zedelenmiştir. İran Devrimi ve rehine krizinde ki başarısızlık Carter'ın başkanlığının sonunu getiren olaylardan biri olmuştur.

3.2. Petrol Krizi

Yaşanan dünya savaşları sırasında ve Soğuk Savaş döneminde enerji güvenliği uluslararası sistemde önemini muhafaza etse de modern anlamda enerji güvenliği algısının oluşmasında Arap-İsrail savaşları neticesinde 1970'lerde uygulanan petrol ambargosu etkili olmuş, arz miktarının azalmasıyla artan petrol fiyatları nedeniyle küresel ölçekli bir kriz yaşanmıştır. Bu durum ABD gibi bazı Batılı devletlerin enerji güvenliği kavramını güvenlik öncelikleri arasına almasına yol açmış, modern enerji güvenliğinin temelleri atılmıştır.

İran başta olmak üzere 1950'lerden itibaren petrol rezervlerini ellerinde bulduran ülkeler ülkelerinde bulunan petrol şirketlerini millileştirme yoluna gittiler. İran'da bu tutum Musaddık'a yapılan ABD destekli bir darbe ile engellense de Arapların petrolü millileştirme politikaları devam etti. 1960 yılında petrol ihraç eden Venezuela, İran, Irak, Suudi Arabistan birleşerek Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği(OPEC)'i kurdu. Amaç petrolün çıkarıldıkları daha fazla kazanç sağlaması için birlikteliği sağlamaktı. OPEC'in 1973 yılına kadar sadece petrol fiyatlarının artmasına neden oldu. Ancak asıl yaptırımını OPEC 1973 yılında Yom Kippur savaşında ABD'nin İsrail destek vermesi sonrası yaptı. Petrol fiyatını 5 katına çıkartan OPEC, ABD'yi cezalandırmak için petrol ambargosu uygulamaya başladı. Ambargo ile birlikte petrol fiyatı 3\$'dan 12\$'a fırladı. 1973 yılında petrol fiyatlarındaki şaşkınlık verici artış ve 1973-1974 dönemindeki borsanın çöküşü 1929 Krizinden beri yaşanan küresel bir ekonomik krizdi ve sadece fiyat artışlarıyla açıklanamayacak mekanizmalara ve uzun dönem etkilerine sahipti. (Azzam, 1963)

1973'ten sonra ABD büyük bir petrol yokluğunun içine girdi. 16 Aralık 1979'da Jimmy Carter'ın başkanlığı zamanında, Libya'nın da diğer dört OPEC ülkesine katılması ve İran İslam Devrimi'nin yaşanmasıyla birlikte ham petrolün fiyatı fırladı. Bu da Amerika'da müthiş bir petrol fiyatı artışı ve petrol kesintisine sebebiyet verdi. Ülkede petrol bulmak imkânsız hale geldi. ABD'de ki petrol krizi yüzünden hayat durma noktasına geldi. Elbette ki bu durum enflasyonu yükselterek ülke ekonomisinin zarar görmesine sebep oldu. Temel ekonomi politikasını enerji sorununu çözmek olarak belirleyen Jimmy Carter ve ülkede ki petrol istasyonları bir dizi önlem almaya başladı. Hükümet kısıtlama kararı aldı. Petrol plaka numaralarına göre belirlenen günlerde verilmeye başlandı. Bazı istasyonlar bayrak renkleri belirleyerek hizmet verdiği grupları açıklamaya başladılar. Yeşil: Herkese, Sarı: Ticari Araçlara, Kırmızı: Petrol yok. O dönem çözüm olarak petrol istasyonları petrol ithal etmeye başladılar. İthal petrolde limit yoktu ama fiyatı yerel petrole göre 2 kat daha pahalıydı. Hükümet 'madem petrol yok, tüketimi azaltalım' diyerek yeni

çözümler üretmeye başladı. Bunlardan birisi de yeni ve daha düşük hız limitleriydi. Hükümet enerji tasarrufu yapma kararı aldı. 'Yol ışıklandırması azaltma' bunlardan birisiydi. Bu durum tabii ki petrol hırsızlığını doğurdu. Hırsızlar arabaların gaz depolarını çalmaya yönelik eylemler gerçekleştirince arabaların dizaynı da gün geçtikçe gaz depolarını saklamaya yönelik yapıldı. Firmalar az petrol tüketen araba üretmeye başladılar. Verimlilik ön plandaydı. Amerika da 3. bir petrol krizi yaşamamak için petrol neredeyse oraya demokrasi götürmeye başladı. (Stephens, 2008)

Başkan Richard Nixon, başkan Gerald Ford ve son olarak Jimmy Carter dönemine denk gelen kriz, Camp David Anlaşması'nın imzalanması, başkan Carter'ın girişimleri sonucu bir müddet düzelme gösterse de 1979 İran devrimi ile yeniden ABD'yi zor duruma sokmaya başlamıştır. (Dalgiç, 2002)

Gerek petrolde ve gerekse gazda, çok yüksek miktarlarda ithalata gereksinim duyan ABD, özellikle 1973 petrol krizinin ardından, bu kaynakları ne pahasına olursa olsun ele geçirmek, taşıma yollarını ve mümkün olduğunca ticaretini kontrol altında tutabilmek hedeflerine yönelik dış politika ve askeri strateji konseptleri geliştirmektedir. 1973 Petrol Krizi'nin ardından ortaya konulan "Carter Doktrini" ile bu stratejinin temel adımları atılmıştır. Carter Doktrini "Bir dış gücün Körfez'i kontrole kalkışması, ABD'nin yaşamsal çıkarlarına saldırdır ve askeri güç dahil, her yolla engellenecektir" derken, adı geçen "Körfez", Meksika Körfezi değil, halen dünya petrol ticaretinin yaklaşık yarısının (yüzde 43) yapıldığı Basra Körfezi'dir! ABD; Basra Körfezi'nde kendini dış güç değil, "ev sahibi" olarak görmektedir. Devletler, herhangi bir konuyu, "yaşamsal çıkar" olarak tanımladıklarında, bunun tamamlayıcı adımı "askeri güç dahil, söz konusu çıkarı korumak" olarak ortaya çıkmaktadır. Doktrinin yayınlanmasının ardından, Basra Körfezi'ndeki olası bir "krize" anında müdahale edecek ve binlerce askerden oluşan "Acil Müdahale Gücü" oluşturulmuştur. (Armaoğlu, 1991)

Başkan Carter petrol sorununu çözmek gibi büyük söylemlerle başa gelmiş ve ilk dönemler bunda bir parça başarılı olmuştur. Ancak İran İslam Devrimi ile sorun yeniden patlak vermiştir. Carter 1980 yılında yayınladığı doktrinin de bu konuya da yer vermiş ve tasarruf için atılan adamların başarısından bahsetmiş daha büyük adımların atılacağını belirtmiştir. Ayrıca Carter petrol sorunun İran ile olan rehine krizi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir.

ABD'nin petrole olan mecburiyetini fark etmesinden sonra Ortadoğu politikalarının hepsi doğrudan petrol kaynaklarının güvenliği konusunda olmuştur. Sovyet işgalini petrol taşımacılığının büyük bir bölümünün yapıldığı Basra Körfezini tehlikeye attığı, İran Devrimi ve Krizi'ni OPEC'in petrol ambargosunu ateşlendirdiği ve yeni rejimi Basra Körfezinde tehdit gördüğü, Irak'ın Kuveyt'i işgalini petrol sahalarına zarar vereceği için ayrı bir yere koymuş ve olaylara askeri de dahil birçok müdahalede bulunmuştur. ABD bu tavrı neden ve ne için koyacağını Carter Doktrini'nde açıkça ortaya koymuştur.

"Afganistan'daki Sovyet birlikleri tarafından tehdit edilen bölge büyük bir stratejik öneme sahip: Dünyanın ihraç petrolünün üçte ikisinden fazlasını içeriyor. Sovyetlerin Afganistan'a egemen olma çabası, Sovyet askeri güçlerini Hint Okyanusu'nun 300 miline getirdi ve dünya petrolünün çoğunluğunun geçtiği bir su yolu olan Hürmüz Boğazı'na yakınlığı. Sovyetler Birliği şu anda stratejik konumunu pekiştirmeye çalışıyor, bu nedenle Ortadoğu petrolünün serbest dolaşımına karşı büyük bir tehdit oluşturuyor."

"Durumumuzu tam olarak açıklığa kavuşturalım: Basra Körfezi bölgesinin kontrolünü ele geçirmek için herhangi bir dış kuvvetin teşebbüsü, Amerika Birleşik Devletleri'nin hayati çıkarları üzerine bir saldırı olarak görülecektir ve böyle bir saldırı, askeri güç dahil, gerekli herhangi bir yolla engellenecektir."

Carter Doktrini ABD'nin gelecek dönemde ki Petrol ve Ortadoğu politikasını anlamız açısından önemlidir. (Samuels, 2014)Doktrinin analizi önceki bölümlerde ayrıntılı olarak yapılmıştır. Carter bile Doktrin'in 1980 sonrası ABD politikalarını belirleyeceğini söylerken, bu politikaların farklı yöntemler kullanarak günümüze kadar devam ettirileceğini düşünmemiş olabilir. Ancak geçen onca yılda ne İran ile ABD ilişkileri ne Sovyetler yıkılmış olsa da Rus tehdidi ne de ABD'nin petrole olan ihtiyacın da bir değişiklik olmamıştır. Değişen tek şey Arap ülkelerinde ki ABD gücünün ve hâkimiyetinin artmasıdır. Araplar 1973'te ABD'ye karşı kurdukları birliği bir daha kuramamışlar. Petrolü sömürülen ABD'ye bağımlı ülkeler haline gelmişlerdir. Şartların aynı olması yöntemler değişse de vizyonun aynı kalmasına sebep olmuştur.

3.3. Sovyetlerin Afganistan'ı İşgali

Jimmy Carter'ın başkanlık dönemine denk gelen en önemli mesele 27 Aralık 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesidir. Bu olay ABD'nin bütün dış politika algısını ve tutumunu tümünden

değiştirmiştir. Carter doktrinin büyük bir kısmını işgal eden olay ABD'nin tüm dış politika reflekslerinin ve Sovyet politikalarının değişmesine sebep olmuştur. Meselenin temelinde Sovyet yayılmacılığı ve enerji güvenliği yatmaktadır.

XIX. yüzyıl da İngiltere ve Rusya'nın baskısı altında olan Afganistan, 1919 yılında İngilizlere karşı meydana gelen bağımsızlık mücadelesini kazanarak müstakil devlet oldu. 1919 yılında başlayan krallık yönetimi 1973 yılına kadar devam etti. 1973 senesinde cumhuriyet yönetimine geçildi fakat vaziyet gitgide diktatörlüğe dönüştü. 1978 yılında Sovyetler ile " Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması "na imza atıldı. Bu antlaşma ile 2 taraf, 20 sene müddetle ülkelerinin güvenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunma ile ilgili anlaşmış oldu. (Topal, 2004)

1978 yılında Afganistan'da SSCB yanlısı iktidara karşı milli mukavemet hareketi başladı. Sosyalist iktidar Sovyetlerden askeri destek istedi. Birçok sayıda SSCB'li profesyonel asker Afganistan'a geldi. İktidar mücadelesini değerlendiren Sovyetler 27 Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal etti.

Afgan halkı SSCB işgaline karşı mukavemet başlattı. Direnişi örgütleyen Afgan mücahitleri etkinliğini her geçen gün artırdı. Afgan mücahitler bilhassa kırsal alanlarda gücünü hepten arttırdı. Afganistan'a daha çok ordu ve silah gönderen SSCB, Afgan milli direnişini kıramadı ve yıllarca verim alamadığı bu mücadelede büyük kayıplar yaşadı. (Topal, 2004)

Afganistan'ın işgali Pakistan, İran ve Çin ile beraber Batı dünyasını endişelendirdi. Çin işgalin ardından sonra Birleşmiş Milletler'e müracaat ederek, Sovyet askerlerinin Afganistan'dan çekilmesini talep etti. İşgal sonrası Amerika Birleşik Devletleri SALT -II Antlaşması'nı onaylamaktan vazgeçmiş ve Afgan mücahitlerine yardıma başlamıştır.

ABD Başkanı Carter 28 Aralık 1979'da yaptığı konuşmada, Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini "milletlerarası hukuka aykırı" "kaba bir müdahale" diye isimlendirmiş, 3 Ocak 1980'de Senato'ya gönderdiği bir mesajda da SALT-II antlaşmalarının müzakeresinin ertelenmesini istemiştir. Senato bu teklife hemen uymuş ve bugüne kadar bu antlaşmaları tasdik etmemiştir. Dolayısıyla SALT-II yürürlüğe girmemiştir. SSCB Başkanı Brejnev de 12 Ocak 1980'de Tass ajansı vasıtası ile yayımlanan mülakatında, Afganistan'ı dışarıdan gelen silahlı bir saldırıya karşı korumak ve Afganistan'ın millî bağımsızlığını, hürriyetini ve şerefini savunmak için bu ülkeye asker sevk ettiklerini söylemiştir. (Arı, 1999)

Afganistan'da askeri baskısını arttıran SSCB yönetimi Afgan direnişini kıramadı. Pakistan ve Sudi Arabistan liderliğinde İslamabad'da bir araya gelen İslam Konferansı'ndan bir netice çıkmadı. 1982 yılında Afganistan meselesini çözmek üzere Birleşmiş Milletler gözetiminde Afganistan, Pakistan, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya'nın katılımıyla müzakereler başladı. Uzunca zaman aynı ritimde devam eden müzakerelerden sonra 1988'de Cenevre'de Afganistan meselesini nihayetlendiren protokol imzalandı. Sovyet askerleri 1989 yılında Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Ardından Afganistan'da mücahitler bir yönetim kurduysa da devlet iç karışıklıklardan kurtulamadı. (Dalgiç, 2002)

Peki, neden Sovyetler Afganistan'ı işgal etme gereği duydu. Sosyalist yönetimin tehdit olması Sovyetler için yalnızca bir bahaneydi. Asıl nedenleri anlamak için ABD'nin işgalin ardından ortaya çıkan korkularına bakmak yeterli olacaktır. Bunlardan ilki Afganistan'ın zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasıdır. İkincisi Afganistan'ın stratejik konumudur. Afganistan konumu itibari ile Basra Körfezi'ne yani petrol akışının yapıldığı bölgeye yani Hürmüz Boğazı'na çok yakındır. Sovyetler bölgeyi kontrol altına alarak ABD'nin en büyük korkularından biri olan petrol kıtlığını tehdit olarak kullanmak istemiştir. Diğer bir neden ise Afganistan'ın Hint Okyanusu'na yakınlığıdır. Sovyetler Afganistan'ı işgal ederek önemli bir su kütlesine ulaşmak istemiştir. Yıllardır amaçladığı sıcak denizlere inme politikasını, Karadeniz üzerinden gerçekleştiremeyen Sovyet Rusya bu emelini Afganistan'ı işgal ederek yapmaya çalışmıştır. İdeolojik neden olarak Sovyetlerin komünizmi korumak isteği ve komünizmi Ortadoğu'ya yayma isteği gösterilebilir. Son olarak Sovyet Rusya, ABD'nin en yakın müttefiki İran'ı rejim değişikliği sonrası kaybetmesinden sonra güçlü bir duvardan kurtulmuş ve yayılmacılığı için uygun zeminin oluşmasını fırsat bilmiştir. (Walter, 1994)

Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline sonuçları açısından bakıldığında işgal birçok Afganın ülkesinden kaçmasına veya ölmesine sebep olmuştur. Carter'ın ilk dönemlerinde olumlu bir havada geçen nükleer silahların kontrolünü içeren SALT II anlaşması işgalin ardından ABD tarafından onaylanmamıştır. Birçok devlet 1980 Moskova Olimpiyatları'nı boykot etmiş, Sovyet yandaşları da 1984 Los Angeles Olimpiyatlarını boykot etmiştir. İşgalin sona ermesine rağmen Afganistan'da istikrar hiçbir zaman

sağlanamamıştır. İşgal konusunda başarısız olan Sovyetler, işgal sırasında yaptığı askeri harcamalar ve uygulanan ambargolar yüzünden ekonomik olarak çökmüştür. Çin'in işgali reddetmesinin ardından bir müttefik kaybedip yeni bir düşman kazanan Sovyetler 1993 yılında dağılmıştır.

4. SONUÇ

Sonuç olarak Carter doktrini 1970'li yılların sonunda, özellikle Ortadoğu coğrafyasında gerçekleşen uluslararası meselelerin, ABD açısından önemini algılanması açısından önemlidir. ABD'nin günümüzde petrol üreticisi ülkelerdeki etkinliğinin altında yatan sebebin 1970'li yıllara dayanan bir tehdit algısından kaynaklandığı doktrin metninden anlaşılmaktadır. ABD Carter doktrininin de petrole yönelik dış politika algısını günümüze kadar devam ettirmektedir. Günümüzün güncelliğini koruyan İran-ABD çatışmasının temel dinamiklerinin anlaşılması açısından da Carter doktrini önemli bir kaynak görevi görmektedir. Doktrinler başkanların dış politika algılamaları ile devlet politikalarının birleşmesi ile ortaya koyulur. ABD başkanlarının dış politika yapımında güçlü bir etkisi vardır. Carter doktrini bu güçlü etkinin net bir şekilde ortaya koyulduğu önemli bir doktrindir. Carter doktrininin ortaya koyduğu en önemli gerçek ise Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, İran Devrimi ve Petrol krizinin birbiri ile ilişkili konular olduğu gerçeğidir. Carter doktrini ile birlikte Sovyet tehdidinin ABD açısından yalnızca izmsel yanının olmadığı, bu tehdidin aynı zamanda ABD iç siyaseti ve ekonomisine direk olarak etki ettiği ortaya konulmuştur. Carter doktrini, içerik olarak ayrı ayrı ele alındığında 1980'li yılların başında gerçekleşen önemli uluslararası meselelerin birlikte algılanması ve 1980'li yıllardaki ABD dış politika algısının günümüz Ortadoğu politikalarını algılamamız açısından önemli bir kaynak durumundadır.

KAYNAKÇA

- Arı, T. (1999). *2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*. Ankara: Alfa Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Azzam, I. (1963). The Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC). *American Journal of International Law*.
- Dalgıç, G. (2002). Soğuk Savaştan Bugüne ABD ve "Petrolcü" Müttefikler. *Avrasya Dosyası*.
- Göksu, E. (1976). OPEC-OAPEC ve Ekim İhtilali. *Meydan Dergisi*, 540.
- Hallalı, B. (2014). Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989). *Birey ve Toplum Bilimleri Dergisi*.
- Kenneth, K. (2000). Iran: US Policy and Options. *Library Of Congress Washington DC Congressional*.
- Kostiner, J. (1998). The United States and the Gulf States: Alliance In Need. *Middle East Review of International Affairs*, 2(4).
- McDougall, W. (1997). *Promised Land, Crusader State: The American Encounter With the World Since 1776*. Boston: Mariner Books.
- Office of the Historian. (1980). 138. Address by President Carter on the State of the Union Before a Joint Session of Congress. (H. Dingil, Çev.) Washington.
- Oran, B. (2013). *1980-1990 Batı Bloku ekseninde Türkiye. B. Oran içinde, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 1980-2001*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Samuels, R. (2014). Carter Doctrine United States Foreign Policy Initiative . *Britannica*.
- Sevim, C. (2006). "Petrol Rezervlerinin Zirve Noktasının Enerji Güvenliği Açısından Büyük Enerji Pazarları (ABD, AB, Çin Ve Hindistan) Üzerindeki Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*(11).
- Stephens, E. (2008). *Caught On The Hop: The Yom Kippur War, History Today*.
- Topal, A. (2004). *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*. Ankara: Beta Yayınları.
- Walter, L. (1994). *The American Age: U.S. Foreign Policy At Home And Abroad 1750 To The Present*. New York: Norton.